

МӘДЕНИЕТТАНУЛЫҚ ДИСКУРСТАҒЫ ҚАЗАҚ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ: XX ғ. 90-жж.

Бибігүл Захай¹, Гүлнар Адаева²

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
(Астана, Қазақстан)

Андатпа. Бұл мақала Кеңес одағы ыдырағаннан кейінгі алғашқы оң жылдықтағы Қазақстан суретшілерінің шығармашылықтарын мәдениеттанулық талдауға арналған. XX ғасырдың соңғы он жылы Қазақстан мәдениетіндегі бетбұрыс кезең еді. Осы жаңа кезеңдегі қазақстандық бейнелеу өнерінің мазмұнына қатысты отандық зерттеушілердің еңбектеріне контент-анализ жасалып, суретшілер шығармашылықтарындағы өзекті тақырыптар зерделеніп, мәдениеттің бұл саласында да ұлттың рухани ұстынын сақтап қалуға, ұлтқа, ұлттың мүддесіне, діліне деген оң көзқарас, сілкініс пайда болғаны ашылып көрсетілді. Суретшілердің ұлттың мәдени болмысына көбірек қызығушылық таныта бастағаны, оны бейнелеудің жаңа тәсілдері жолындағы ізденістері зерттелді. Осы тенденцияның тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы қазақ ұлттық мәдениетіне ерекше мән берілген мемлекеттік саясаттың оң ықпалы екені дәйектелді.

Мақаланың мақсаты – егемендік алған алғашқы жылдардағы Қазақстан суретшілерінің туындыларын мәдениеттанулық талдау. Зерттеудің басты тұлғалары: кескіндемешілер Амандос Ақанаев, Салихитдин Айтпаев, Бахтияр Табиев, Ерболат Төлепбай, Ғалым Маданов, мүсіншілер Төлеген Досмағамбетов, Бахыт Абишев, Нурлан Далбай және т.б. басқалар өз туындыларында қазақ мәдениетіне сәйкес ұлттық менталитет, ұлттық бірейгейлік, дәстүр, ұлт сипатын бейнелейді. Қарастырып отырған суретшілердің сюжеттік тақырыптарында адам және табиғат, адамның ішкі әлемі мен дүниеге деген көзқарасы, қоғамның рухани және материалдық мәдениетіне тән ерекшеліктер қамтылады.

Мақалада XX ғасырдың соңындағы қазақстандық кескіндеме және мүсін өнерінің тақырыптары мен бейнелеу тәсілдері құрылымдық-семантикалық әдіспен талданып, көркем бейненің мағынасы ашылды; олардың ұлттық дүниетанымға негізделген, ұлттық болмысқа үндес ортақ қырлары аналогия әдісімен айқындалды. Сонымен қатар әлемдік кескіндеу және мүсіндеу өнерімен салыстырмалы талдау жасалып, мәселелері мен әдістеріндегі ұқсастықтары мен ерекшеліктері зерделенді. Бейнелеу өнерінің осы бір сындарлы кезеңдегі қазақ рухани мәдениетіндегі орны мен болашақ дамуына әсері ашылып көрсетілді.

Түйін сөздер: егемендік, ұлттық мәдениет, қазақ бейнелеу өнері, дәстүр, кескіндеме, мүсін, ұлттық дүниетаным, адам, ұлттық ерекшелік.

Дәйексөз үшін: Захай, Бибігүл, және Адаева Гульнар. «Мәдениеттанулық дискурстағы Қазақ бейнелеу өнері: XX ғ. 90 жж.». *Central Asian Journal of Art Studies*, т. 9, № 1, 2024, бб. 227–245. DOI: 10.47940/cajas.v9i1.826

Алғыс: Авторлар мақаланы жариялауға дайындауға көмектескені үшін «Central Asian Journal of Art Studies» редакциясына, сондай-ақ зерттеуге назар аударғаны және қызығушылық танытқаны үшін анонимді рецензенттерге алғыс білдіреді.

Авторлар қолжазбаның соңғы нұсқасын оқып, мақұлдады және мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдеді.

Кіріспе

XX ғасырдың соңғы он жылы Қазақстан мәдениетіндегі жаңа кезең және жаңа көзқарасқа қадам басқан кез еді. ҚСРО-да біртұтас мәдениет болатын, ал ол ыдыраған соң бірден бірнеше ұлттық мәдениетке бөлінді. Кеңес заманында басқа барлық салалар сияқты мәдениет саласы да жоспарлы экономикаға бағынатын. Ол кезде кепілдендірілген тапсырыс болды. Ал Кеңес одағы ыдыраған соң өнерде де кеңестік идеология тоқтады. Мәдениеттегі бірыңғай саясат жойылған соң бұрынғы кепілдендірілген тапсырыстарынан айырылды, бастысы кеңестік диктатура жойыла бастады. Қазақстанға дамудың жаңа жолын таңдау керек болды және бұл қызу пікірталас тудырды. Идеология тоқтаған соң рухани мәдениетті дамыту мүмкіндіктері пайда болды, яғни дәстүр, тілді қайта түлету, дамыту, ұлттық қадір-қасиетті нығайту. Егемендік алғаннан кейінгі Қазақстан бейнелеу өнеріндегі тақырыптар ұлттық болмысқа үндес және бейнелеу әдістері әртүрлі болып келеді. Сонымен қатар ұқсастықтары мен ерекшеліктері ұлттық дүниетанымға негізделеді. Суретшілер ұлттың мәдени болмысына көбірек қызығушылық таныта бастады, ұлттық санаға назар аударды және Қазақстан бейнелеу өнерін дамытуға үлестерін қосты.

Қазақстан өзінің тарихи он жыл мерзімінде рухани және мәдени даму кезеңін басынан өткерді. Қоғамда болып жатқан өзгерістер бейнелеу өнерін де айналып өткен жоқ. Егемендіктің он жылында көптеген суретшілер әр түрлі бағыттағы шығармашылықпен айналысып жатты. Қоғамдағы күрделі мәселелерді шешпесе де, астарлап та болсын өз ойларын қылқаламмен жеткізген суретшілер де болды. Суретшілердің туындылары өзекті мәселелерді қозғап жатты. Бейнелеу өнері ол — сезімдердің, түйсіктің, шабыттың, қиялдың әлемі. Ол өнер туындыларын жасау арқылы өздері бейнелейтін әлеммен үйлеседі, шығармашылық жасау арқылы философиялық мәселелерді көтереді. Сондықтан суретшілер өнер туындыларында нақты қандай тақырыптарды қозғады екен деген сауалдар туындайды. Ол тақырыптар біздің ұлттық болмысымызға қаншалықты жақын екенін де анықтау қажет. Сондықтан өткенге көз жүгіртіп, осы сындарлы он жылдағы өнер туындыларының тақырыптарын зерделеуді жөн көрдік.

Мақаланың мақсаты — XX ғасырдың соңындағы, Кеңес одағы ыдырағаннан кейінгі он жылдықтағы Қазақстан суретшілерінің шығармашылығын, оның ішінде кескіндеме және мүсін

туындыларын талдау арқылы осы кезеңдегі бейнелеу өнерінің ұлттық мәдениеттегі орны мен руханиятқа қосқан үлестерін анықтау.

Әдістер

Қазақстандық бейнелеу өнерінің мазмұнына қатысты отандық зерттеушілердің еңбектеріне контент-анализ жасалып, суретшілер шығармашылықтарындағы өзекті тақырыптар зерделенді. Сындарлы кезеңдегі қазақстандық суретшілердің шығармашылықтарына құрылымдық-семантикалық талдау жасау арқылы кескіндеме және мүсіндеу өнерінің туындыларының мағынасы мен мәселелері айқындалды. Сонымен қатар, салыстырмалы талдау, аналогия әдістері қолданылып, әлемдік кескіндеу және мүсіндеу өнерімен ұқсастықтары мен ерекшеліктері айқындалды. Логикалық ой түйіндеу әдістері арқылы XX ғасырдың соңындағы қазақстандық суретшілердің қазақ бейнелеу өнеріне қосқан үлесі бағамдалды.

Қазақстанның тәуелсіз дамуының басталуымен байланысты айтулы, тағдырлы оқиғалар қарсаңында қоғамдық сана белгілі бір мағынада осы өзгерістерді қабылдауға дайындалып қойған және ол былай тұрсын, шешуші әлеуметтік түрленістерді жеткізуші болып қатысуға әзір болатын. Қоғамдық сана өзінің дүниетанымдық ауаны бойынша әртекті, карама-қайшылықта еді... Қалай дегенмен де қоғамдық сана құндылық тұрғысынан алғанда келе жатқан өзгерістерге дайын еді (Қозыбаев 603).

Бастысы қазақ қоғамында ұлттың рухани ұстынын сақтап қалуға, ұлтқа, ұлттың мүддесіне, тілге, ділге деген оң көзқарас, сілкініс пайда болды. Қазақстанда осы кезден көп этносқа бағытталған саясат екі бағытта жүргізілді, оның бірі қазақ ұлттық мәдениетін жандандыру болса, екіншісі Қазақстанда тұрып жатқан

көп этностардың мәдени құқықтарын қамтамасыз ету. Осы саясаттың бірінші кезеңінде қазақ ұлттық мәдениетіне, тіліне артықшылық берілген және ұлттық сипатына ерекше мән берілген болатын. Сонымен тәуелсіздіктің алғашқы жылдары Қазақстан болашағын өзі анықтайтын қазақ ұлтының мемлекеті деп танылды. Аз уақыттың ішінде қазақтардың ұлттық рухы оянды, өзінің ұлттық құндылықтарын ақтап алды, ұлттық мәдениетін, дәстүрлі тілін қастерлеп қалпына келтіре бастады. Әрбір қазақ өз мәдениеті мен тілі бар мемлекетте тұрып жатқанын сезіне бастады. Бұл ұлттық санасы оянған қазақтың рухының ерекше көтерілу кезеңі еді. Ал жаңа мемлекеттің ұлттық мәдениетінің алдына жаңа жауапты міндеттер қойылды.

Дегенмен жаңа мемлекеттің даму үстіндегі мәдениет саласы кеңестік кезеңдегідей болмады. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында мәдени дамудан көрі материалдық байлыққа итермелеген заманда мәдениет саласына аз көңіл бөлініп, үлкен өзгерістер бола бастады. 1990-2000 жылдары Қазақстан суретшілеріне өз шығармашылықтарын жаңа қоғамдық-саяси жағдайда, нақтырақ айтсақ мемлекеттің қолдауынсыз өткізуге тура келді. Олардың шығармашылық қызметіне сыртқы факторлар мен саяси өзгерістер ықпал етті. Яғни, кеңестік дәуірдің идеологиясынан шығу, елдің экономикасының құлдырауы, жаңа бағытқа бет бұру, әлемдік кеңістікке шығу. Тек 2000 жылдың басында мәдени мұраны сақтау жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар шығармашылық белсенділіктің өсуіне әсер етті.

Пікірталас

XX ғасырдың сексенінші жылдарындағы кеңестік қоғамды қайта құру кезеңі әлемнің географиялық және мәдени-саяси картасын түбегейлі өзгертті. Алайда, сол сәтте ешкім не болып

жатқанының тереңдігін түсіне алмады (Труспекова 202). Осы кезде Қазақстанның тек бір мақсаты болды — ол елде дұрыс саясат жүргізу және тәуелсіздікті нығайту. Сонымен қатар бұл кезде ел экономикалық және саяси дағдарысты басынан өткеріп жатқан еді. Ал өнер майталмандары еркіндікті жаңа әсерлерін сезінді. КСРО-ның тұйық жабық кеңістігінен шығып, еркіндікті айшықтау өнердің әртүрлі салаларында әртүрлі көрініспен қылаң берді. Кеңестік кезең өнерінде реализмге ұмтылыс болды. Осы кезде аға буын суретшілер өздерінің дүниеге көзқарастарын шынайы реалистік және шынайы тарихы тақырыптармен байланысты стильдік бағыттармен түсіндіруге тырысты. Қайта құру кезеңінде шығармашылық бірлестіктер жаңадан пайда болды. Қазақстанның түкпір-түкпірінен суретшілер шығармашылық бірлестікке қосылды, бейресми кездесулерге қатысып, шығармашылық қызу пікірталастарға атсалысты. Кеңестік дәуір тоқырағаннан кейін өнердің басқа бағыттарында жаңа көзқарастар пайда болып шығармашылық еркіндік, сөз бостандығы көрініс тапты. Өнерде бұрынғыдай идеологиялық құрылым болмады. Әсіресе бейнелеу өнерінде еркін қалықтау байқалады. Суретшілердің өнерінен бір қалыпты өмір ағымымен жүзу емес, қоғамдағы өзгерістерге белсенді қатысуға ұмтылыстарын көруге болады. Әр суретші өз шығармашылығын көбінесе жеке меншік галереядан көрсетуге тырысты (Золотарева 203).

Оның себебі — өнер мен мәдениеттің мемлекеттен қолдау көрмеуі, дәстүрлі құндылықтар мен тәртіптерге бағынбауы және идеологиялық міндеттемелерден бас тартуы. Осындай мақсаттары бар бір топ суретшілерді дәл осы кезде шыққан көркемдік қауымдастықтар біріктірді. Бейнелеу өнеріндегі түбегейлі өзгерістер тоқсаныншы жылдан көріне бастады. Қазақстан суретшілері дамыған

елдердің деңгейіне жетуге бағытталған көркемдік кеңістік үдерісіне жаңа тақырыптармен белсене қатысты. Қазақстан Республикасының егемендік пен тәуелсіздікке қол жеткізуі жаңа нарықтық қатынастарға түсуге әкелді. Адамдардың өмірі, соның ішінде мәдени өмірі айтарлықтай өзгере бастады. Батыстың соңғы идеологиялық және дүниетанымдық тенденциялары пайда болды. Мемлекеттің бұрынғы кеңестік және кейінірек посткеңестік мәдени ландшафты Батыс мәдениетінің әсерін тікелей сезінді (Масалимова 181). Сонымен қатар суретшілер көркем шығармасын семантикалық түсініктемесіз бейнеледі.

Кеңестік дәуірде қазақ ұлттық ерекшеліктерін көрсететін мәдениетіміз бен тіліміз көп зардап шекті. Өйткені бұл кезде кеңестік саяси идеялогияны санаға құйып, ұлттықты ығыстыруға тырысты. Ұлттық болмысымыз жоғала бастады. Кеңестік суретшілердің тұлғалық мүмкіндіктері тысқары қалып, шығармашылықта шектен тыс бейнелеу деген болмады. Суретшілер рационалды ой өрісімен кескіндемені бейнеледі. Егерде иррационалды ой өрісімен бейнелесе, мұндай дүниемен салынған суретті санамыз қабылдай алмас еді. Қазақстан бейнелеу өнерінің тақырыптары кеңестік кезеңде қалыптасқан идеологиядан ақырындап шыға бастайды, тек бейнелеу өнері ғана емес барлық өнер саласы өзгеріске ұшырайды. Өнердегі соңғы оң жылдық дәстүрге үңілу қажеттілігін түсіну, оның тұтас әлемін қалпына келтіру, ұлттық идеяны қайта құру, дәстүрлі сана, мәдениет негіздерін көркем-пластикалық түсіндіру арқылы ұлттық идеяны қайта құру болып табылады. Жас суретшілердің жаңа буынының өнерге келуі Қазақстан өнеріне жаңа ағым әкелді. Бұл буын өткен ғасырлардағы тарихи жіптерді қазіргі заманмен байланыстыруға тырысады. Олар арғы тегі көшпенділердің, қазақтың наным-сенім, әдет-ғұрып, салт-дәстүр,

жөн-жорғы сияқты мұраларына назар аударды. Осы кезеңнің сурет өнері әртүрлілігімен, тұжырымдамалармен, көркемдік тілмен ерекшеленеді. Суретшілердің шығармашылықтарынан жеке тұлғалық көркем тәжірибелер аңғарылады.

Тәуелсіздік алғаннан кейін елдің саяси әлеуметтік өмірде өзгерістер кіре бастады. Бұл мәдениетке әсер етпеуі мүмкін емес еді. Бұрын пайда болған мәдени вакуум еңсеріліп ұлттық сананың ішкі рухани босатылуына әкеліп соқты. Соңғы онжылдықтарда Тәуелсіз Қазақстан өнерінде дәстүрге ену, оның біртұтас әлемін қалпына келтіру, дәстүрлі сана мен мәдениеттің негіздерін көркем-пластикалық түсіндіру арқылы ұлттық идеяны қайта құру қажеттілігі туралы түсінік анықталды. Жас суретшілердің жаңа буынының өнерге келуі Қазақстан өнеріне жаңа серпін әкелді. Бұл ұрпақ қазіргі заманды өткен ғасырлардағы тарихи жіптермен байланыстыруға тырысады.

Кенес Одағы құлдырауға дейінгі және одан кейінгі он жылдықта қазақстандық кескіндеме бейнелеу өнерінің майталмандар тарихы, миф, наным-сенім, рәсімдерді зерттеді және ұлттық нақыштағы тақырыптарға көп шығармалар жазды. Осы кезде Айша Ғалымбаева, Абдрашит Сыдыханов, Салихитдин Айтбаев, Токболат Тоғысбаев, Бахтияр Табиев, Кенжебай Дүйсенбаев, Камиль Муллашев, Аамандос Аканәев, Ерболат Толепбаев, Мурат Ахметов, Бахыт Бапишев, Қадыржан Хайруллин, Ғалым Маданов, Аскар Есдаулетов сияқты қылқалам шеберлері ұлттық болмысты кенеп беттеріне шебер бейнелегенін байқаймыз. Олар ұлттық болмысты алға қойып, рухани қазынаны меңгеруге ұмтылды. Бұл кезеңдегі өнер әр түрлі стильдермен, тұжырымдамамен, көркем тілмен ерекшеленеді, ал көбінесе алдыңғы кезеңдерде қалыптасқан дәстүр ретінде жоғары кәсібилікті сақтайды. Кескіндеме өнерінде дәстүрлі ағыммен

қатар авангардизм, модернизммен бірге жеке көркемдік тәжірибелер байқалады (Қозыбаев 602). Сонымен 1990 жылдарда Қазақстан суретшілері мен мүсіншілері қандай бағытта және қай тақырыптарға қалам тартқанын талдау мақсатымен кейбіреуіне тоқтала кетсек.

Кескіндеме бойынша бірінші Аамандос Аканәевтың «Қлеопатра» (1990 ж) туындысы — ел басқарған патшайым туралы әйел портреті. Бұл туынды несімен қызықты? Қлеопатраны біз Мысырдың соңғы патшайымы ретінде білеміз. Ол тарихта ерекше интеллектті, біліммен, ғылыммен айналасқан, математика мен логиканы оқыған, пікірталаста ешкімге жеңілмеген, ақылды, сонымен қатар өте сұлу әйел болған деп жазады. Аамандос Аканәевтың жазған картинасында осыны көшпенділер сипатында бейнелегенін көреміз. Туындыда киіз үйдің ішінде керегенің алдында шашын ерекше сәндеген моңғол бас киім киген, қобыз ұстаған әйел отыр. Ертеде моңғол әйелдері тұрмысқа шыққан соң шаштарын екіге бөліп дөңгелетіп жарты ай сияқты сәндеген. Сол жарты ай шаштарын әртүрлі моншақтармен, әшекейлермен, күмістермен сәндеген. Жағдайларына қарай шаштағы күмістің салмағы 5-20 кг тұратын. Шаштарын көрсетпеу моңғол дәстүріне айналып кеткен. Ендігі жерде картинадағы әйел адамның қолындағы қобыздың мақсаты нені білдіреді? Суретші бұл жерде әйел адамның нәзіктігін музыка аспаптың үнімен беру мүмкін бе? Суретші сонымен қатар «Ирандағы түркілер» (1993 ж.) атты картина жазған. Осы картинада тағы да сәнді киінген өзіне сенімді әйел адамның аттың үстіндегі сұлу келбетін көреміз. Сұлу әйелдің қолында тағы да музыкалық аспап. Түркі әйелдері өздерінің жеке басын жоғары санайды. Осы суретте әйел мен бірге қылышын беліне байлаған орта жастағы ер адамды көреміз. Түркі ерлері қатаң тәртіпті, сонымен қатар өзінің қажет деп санайтынын жасауға дайын еркіндікке ие

халық, бірақ та олар өте сезімтал болып келеді. Сондықтан да болар ар-намыс түріктердің менталитетіндегі басты нәрсе, олар күндіз-түні әйелдерінің ар-намысын қорғайды. Сұлу әйелдер әрбір адамның анасы, қарындасы, қызы болуы мүмкін. Барлық уақытта әдемі әйелдер суретшілерді таң қалдырған. Олар әр кезде әйелдер бейнесінен шабыт алған және шығармашылық шегіне жеткен. Әр дәуірде суретшілер өздерінің шедеврлерін жазған. Ендеше кескіндемедегі басты тақырыптардың бірі әйел сұлулығы мен сезімталдығы болып қала береді.

Суретші Салихитдин Айтбаев «Жайлауда» (1992ж.), «Айғыр» (1990 ж.), «Жылқышы» (1992ж.), «Киіз үйден көрініс» (1992ж.) «Киіз үйдің қасындағы қыз» (1992ж.) сияқты ұлттық болмыста тұрмыстық, пейзаждық бағытта картина салады. Оның картинасынан қазақ даласындағы жылулықты, тыныштықты, береке-бірлікті көре аламыз. Әрбір картинасы ұлттық сана сезімді, отанына деген сүйіспеншілікті оятады. Сонымен қатар басқаға еліктемеді, өз әлемі мен мәнерін жасай білді.

«Жайлауда» атты картинасы несімен ерекшеленеді. Бұл картинада адам мен малдарға жайлы ұлан-байтақ қазақ даласы, самал желі аңқыған тау баурайындағы киіз үйден баласын жетектеп шыққан әйел атқа мінген үй иесін шығарып салу көрінісі бейнеленген. Төрт түлік малын айдап жайлауға бара жатқан көрінісінен дала көшпелілерінің шаруашылығы, тіршіліктері әлі де жалғасып жатқаны байқалады. «Жылқышы» атты картина қарапайым ауылдың тыныс тіршілігінен сыр шертеді. Жылулық пен махаббат сезіледі, қазақ тұрмысының күнделікті өмірі көк, сары, жасыл мозаикалық түстермен бейнеленген. Қазақтар жасыл түсті табиғаттың, өмірдің, үйлесімділік пен тепе-теңдіктің, тыныштықтың, ал сары түсті байлықтың, көк түсті мәңгіліктің, тұрақтылықтың, рух тазалығының,

руханият, жоғары ұмтылыстың символдары ретінде қабылдайды.

Ғалым Мадановтың «Жад кеңістігі» (1998 ж.), «Біртіндеп» кескіндемелері ойлануға және талдауға бейім адамға арналған. Оның картинасындағы бейнелері жоғары рухани эстетикалық қырларымен ерекшеленеді және философиялық мағынаға ие.

Ал белгілі әйел суретші Айша Ғалымбаеваның жұмыстарында қазақ халқының өнері мен мәдениетіндегі әйелдердің бір біріне ұқсамайтын портреттерін көреміз. Сондай картиналарға «Қадиша Бөкееваның портреті» (1992 ж.), «Айвара портрет» (1998 ж.) жатады.

Бахыт Бапишев — Қазақстан кескіндеме өнерінде стильдің, түстердің және өнердің жаңа бағытын алғаш ашқан суретшілердің бірі. Оның бақсылық сипатталған «Тастөбе» (1990 ж.), «Үш тау» (1991 ж.) картиналарында мифтік тылсым күш байқалады. Ол белгілі бір кеңістік ауқымын адаммен, оның болмысымен және жұмбақ мистикалық әлемін ата баба рухтармен байланыстыруға тырысатын сияқты. Суретші ультра түстерді, ашық реңкті қорықпай пайдалана білді.

Камиль Муллашев — академиялық кескіндемші, реализм бағытының өкілі, кейінгі өнер жолдарын жаңа қырынан көрсете бастаған. Оның «Туранғы орманындағы аптап» (1994 ж.), «Халық ақыны Жамбылдың портреті» туындыларын (1996 ж.) тоқсаныншы жылдарда жазады. «Халық ақыны Жамбылдың портреті» туындыда Жамбыл — суырыпсалма ақын, айтыскер, сазгер, қазақтың кең даласында ерлік пен елдікті дәріптеген. Әділдік пен бостандықты, халықтың жоғын жоқтаған жыршы. Камиль Муллашевтің осындай тарихи тұлғаларды бейнелеуі кейінгі кезеңдерде де көрінеді.

Абдрашит Сыдыханов — тарихтан сыр шертетін көне тас жартастардағы

таңбалық бейнелерді өз кенептерінде қолданатын және де ұлттық сананы дәріптеуші қылқалам шебері. Ол рулық таңбаларды зерттеп, сол арқылы өзінің қиялы, сезімін, негізгі ойын шынайы түстермен шебер бейнелей білген. Әрбір картинасында философиялық мағына жатыр. Сондай жұмыстарына «Қорқыт ата» (1992 ж.), «Махаббат» (1992 ж.), «Белгі жол» (1992 ж.), «Билеп тұрған көлеңкелер» (1992 ж.), «Ай қасқыры» (1994 ж.) жатады. Қазақстанның көркем тәжірибесінде көшпенділер мәдениетінің дүниетанымдық кешенімен, ежелгі архетиптерге үндеуімен байланысты дәстүрлі бағыт дамуын жалғастырып, жаңаша түсінілетінін атап өту маңызды. Осыған байланысты Абдрашит Сыдыхановтың "символдық кескіндемесі" бай құрылымымен, қуатты түрлі-түсті дыбысымен "белгіні" өзгертеді, архаиканы жырлайды, бейнелі бірлестіктер жасайды (Золотарева 22).

Ал Бахтияр Табиевтың «Ана болу» (1990ж), «Көрпеше» (1994 ж.), «Ескі ауыл, далада» (1994 ж.) картиналары қазақтың тұрмыс тіршілігінен хабар бере алады. Мәңгілік шындықты іздеуде көптеген суретшілер ана, отбасы тақырыбына жүгінеді. Табиевтің «Ана болу» картинасының ерекшелігі неде? Бұл жерде ананың бар махаббатын төгіп, кеудесін баласына ашып емізіп жатқан көрінісі бейнеленген. Бала да анасының омырауын еміреніп еміп жатыр. Ана мен бала далада, қырда, жайлауда көрпешеді жатыр. Осы картина арқылы ананың мейірімін, шексіз махаббатын көреміз. Әйгілі суретшілер Рафаэль Сантидің «Мадонна мен бала», Леонардо да Винчидің «Мадонно Литта» атты әйгілі шығармасында да ана мен бала бейнеленген. Қашанда ана мейірімділіктің символы болып табылады. Батыс картиналарында әйел бейнелері жиі кездеседі және көбінесе күнделікті өмірмен байланысты суреттеледі (Төлеп 73). Батыс суретшілері әйелдің сұлу түр-әлпетін

жымысынан бастап, жалаңаш сыртқы бейнесіне дейін ғасырлар бойы сомдаған. Ұлттық болмыста ашық-шашық бейнені қазақи көзқарас қабылдамайды. Сондықтан осы картинадағы көрініс бір жағынан ерсілеу көрінеді. Әрине суретті көркемдік қабылдау ол бөлек нәрсе. Қазақ мәдениеті үшін өз құндылықтарын сақтау өте маңызды, бірақ соған қарамастан қазақ мәдениетінің құндылықтары біртіндеп өзгеруде, онда белгілі бір проблемалар бар және трансформация процесі жүріп жатқаны сөзсіз (Абдуллина 77) Б. Табиевтің басқа картиналары табиғаттың әсем сұлулығын ауылдың күнделікті тұрмыс тіршілігімен байланыстыра алады. Сондай картиналарға «Салқын күн» (1995ж), «Қымыз» (1990ж) жатады.

Тағы да бір суретші Ерболат Төлепбай «Қоныс аудару» (1996 ж.) атты картинасында ата-бабаларымыздың кезінде Қытайдан бастап, мұхит асып, батыс Еуропа арқылы Мысырға дейін көшіп-қонып, әр жерде билік құрып жүргенін елестетін көріністі бейнелеген. Картинада аттың үстінде бір топ адам найзаларын ұстап топырлап жүргенін көреміз. Бұл тарихи оқиға тәрізді түсінік береді. Сонымен қатар оның «Жылы киіз үй» (1997 ж.) картинасы да бар. Жалпы байқасаңыз, Қазақстан суретшілері үнемі киіз үйдің ішкі жағынан есіктің арғы жағындағы сыртқы көріністерді бейнелейді. Ал мына суретте киіз үйдің есігі ішке қарай ашылады, есіктің қасында үйдің ішінде бесікте жатқан бала бейнеленген. Енді үйдің сыртында адам бейнесі бар. Ол көк аспанға қарап тұр. Бала мен адамның қаншалықты жақын екенін сырттан түсіп тұрған жарықпен байланыстыруға болады. Жалпы киіз үй ғаламның үш деңгейі туралы космологиялық түсініктерге сәйкес келетін жоғары, орта және төменгі әлемдердің үш бөліктен тұратын құрылымы ретінде көрінеді (Шайгозова 17). Сондықтан картина көне түркі ескерткіштеріндегі

«Төбемде көк тәңірі, төменде қара жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы... жаралыпты» деп тасқа таңбаланған жолдарды еске түсіреді.

Бахытжан Абишевтің «Ұраны» (1991 ж.) қола мүсін. Бұл мөңкіп тұрған аттың үстінде қолына бірлікке, бір мақсатқа шақыратын, рухты көтеретін туды жоғары ұстап тұрған жауынгер мүсіндік композиция. Жауынгердің күйі ұмтылысқа толы, әсерлі. Сонымен қатар ұран көшпенді халықтардың (түрік, моңғол, қазақ, қалмақ) ұрыстық әрекеттерінде тайпалық-рулық құралымдарды белгілеу үшін жігерлендіріп рухын көтеру үшін айтылатын сөз. Кезінде қазақ тайпаларының рулық таңбасымен қатар өзінің жауынгерлік ұраны болған. Әдетте ұран көпшілікке сенім туғызады, біріктіруші рөл атқарады және міндетті түрде жеңіске әкеледі. Этнограф Мәшһүр Жүсіп Көпейдің шежірежесінде ұран туралы айтылады, яғни «Алаш-алаш болғанда, Алаша хан болғанда, үйіміз ағаш болғанда, ұранымыз Алаш болғанда» (Көпейұлы 233).

Ерекше көркем-бейнелі шешіммен көркем туындылар жасаушы жарқын мүсіншілердің бірі Марат Айнеков портрет жанрындағы "классикалық" бюст формасын артық көреді. Бюсте сол бейненің эмоционалды және жеке сипаттамаларын бере алады. Портреттің ішкі әлемін ашып психологиялық күйлерін жеткізу арқылы жан дүниесін ашады. Ырғақты композициялық мүмкіндіктерді пайдалана отырып пішіндерді әп-сәтте өзгерте алады. Сондай жұмыстарының бірі «Аманның портреті» (1989 ж.). Ал «Екеу. Ана» (1991 ж.) жұмысы ортағасырлық қазақ отбасының әйел келбетін бейнелеген мүсін (Ижанов 73). Ана мен бала махаббаты анасына қолын созған баланың қимылы арқылы көрсетіледі. Анасы баласын бар мейірімімен құшақтау арқылы баласын қорғап, қамқорлық көрсетіп тұрғанын дөңгелек жұмыр мүсін

композициялық шешімімен бергенін түсінуге болады. Әйел — бұл ана, ұрпақ жалғастырушы. Палеолит дәуіріндегі адамдар әйел пішінді кішкентай мүсіндерге ұрпақ жалғастырушы және құнарлықтың символы ретінде ғибадат етті. Оны барлық әлемдік мифтерде кездестіруге болады.

Суретші Жұмақын Қайрамбаев даланы дүбірге толтырған жылқылар, мамыражай жайылған қойлар, дала көркінің әр түрлі сәттерін бейнелейді. Сюжеттік композициялық құрылымына қарап астарлы көріністерді байқамыз. Мысалы, «Аллегория» (1993ж) туындысында қасқырдың ортасындағы жылқы еркіндік рух пен құлдық сезімді, «Пастораль» (1993ж) адам мен табиғат арасындағы жарасымдылықты, ішкі үйлесімдікті, «Табын» (1995ж) алға қарай екпіндеп шауып келе жатқан аттардың еркіндікке шыққанына қуанып жатқандағысы ма, әлде үркіп қорыққан жылқылар ма оны тоқтатар күш жоғы сияқты сезімді қалдырады. Сонымен қатар ол «Абылай» (1991ж) «Кенесары» (1991ж) «Райымбек батыр» (1991ж) сияқты көптеген тарихы тұлғалардың портреттерін жарық пен қараңғылық түстеріндегі өзара қарсыластық олардың ішкі дүниесін сипаттайтын көріністі көреміз (Ахметжанов 19) Осы туындыда қарама-қайшылық бейнелеген. Ал кейінгі жазылған «Алтын жаңбыр» (2000 ж) туындысында қыран бүркіттің тау шатқалдардың үстінде еркіндікте қалықтап ұшып бара жатқандығы, аспаннан жауған алтын жаңбыр күн шығып жаңбыр жауып тұрған жазды күнді еске салады, яғни бейбітшілікті сипаттап тұрғандай. «Табын» (2000 ж) жазылған туындысы «Табын» (1995ж) туындыдан ерекше ерекшеленеді. Бұл жерде жылқылардың нақты еркіндікте қуанып шауып бара жатқаны жақсы күнге жеткенін білдіреді.

Осы кезде әр түрлі материалдарды пайдалану еркін түрде пластикалық

формаға айналдырған жас буын суретшілер болды. Ал көптеген суретшілер негізінен қола материалда жұмыс істейді. Суретшілер өз шығармаларында кеңістікке кіру қажеттілігін көбірек ескереді. Мүсін рухани және еркін болады. Массасы мен салмағын жоғалту арқылы ол сәндік-станоктық зергерлік бұйымға айналуы мүмкін, қабырғаға немесе ауада ілініп, графикалық символға немесе белгіге айналуы мүмкін, осылайша өзінің табиғатын толығымен бұзады (Ахметова 15) Сонымен қатар Ахметованың зерттеуі бойынша олардың мүсіндерде статикадан қозғалысқа көшуі байқалады дейді. Сондай суретшілердің кейбіреулеріне тоқтала кетсек.

Казарян Эдуард Михайлович таңғаларлық ерекше мүсіндермен ерекшеленеді. Оның «Отбасы» (1992 ж., қола) шығармасы — тікбұрыштың ішінде төрт фигураны орналастыру арқылы кіші миниатюралы композицияны құрастырған туынды. Бейнеде махаббат, ажырамас ер мен әйел және балалар. Рухани құндылықта балалар ата-аналарымен бірге, үй кеңістігінде береке, бірлік, шынайы махаббатпен өмір сүріп отырғандай. Балалар — олардың жалғасы және ұрпақ ретінде тамырларын терең жайып тұрғандай әсер қалдырады. Мүсін интерьерге арналған және камералық көңіл күй сыйлайды.

Төлеш Шоқан Әлмахамбетұлы «Айсұлу» (1992ж). Аты айтып тұрғандай Ай-сұлу. Ежелден қазақ ай, күн, жұлдыз деп әр нәрсені, затты көркем теңеу арқылы атады. Әр зат бар болмысымен, қисынымен қолданылып келді. Мүсіндік композицияда айдың сырт келбетін, ерекшелігін, сұлулығын салыстырып теңеу арқылы қыздың келбетін бейнелейді. Қыздың әппак, нәзік, ешбір мінсіз, көз тартарлық көркем бейнесі айдай сұлу деген мағынада.

Жамбылдық суретші-мүсінші Қали Кораласбаев өнердің тоқырау

кезеңінде бейнелеу өнерінің көптеген бағыттарымен жұмыс істеді. Сол бағыттардың бірі — өзен жағасындағы қарапайым тастардан және қара ағаштан мүсіндер жасау. Мүсінші «Ана — Жер-ана» (1999 ж.) жұмысында қазақ даласының қызыл табиғи тасын қашау арқылы ана бейнесін сомдаған. Кимешек киген ананың жүзінде уайым, қайғы, мұң. Басын көтеріп ұстағаны мен тіке қарағаны еңсесін түсірмейтіндей көрінеді. Бұл мүсіннің мағынасы — Жерді барша адамзаттың анасына теңеу, яғни Жерді қадірлейік, жер байлығын сақтайық, сонда ел байлығы болады.

Нурлан Далбай «Едіге» қола мүсіні (1993 ж.). Ішкі және сыртқы шапқыншы жаудан елін, жерін қорғап келген атақты батырдың көркем бейнесі. Едіге жалпы түркі тілдес халықтардың ауыз әдебиетінде жау жүрек батыр кейіпкер болып бейнеленеді. Едіге — тарихи тұлға және оның аты көз тірісінде де аңызға айналған адам болған. Тоқтамыс ханның тоқсан биі мен Қенжембай би іштарлықпен, хан мен ол жақсы көретін Тұлым би арасында от салады. Тоқтамыс хан Тұлым бидің перзентсіз екенін сылтау етіп сарайдан қуады. Перілер патшасының қызы Баба Түкті Әзізден жүкті болып бала туған соң биік ағаштың басындағы самұрық құстың ұясына тастап кетеді. Баланы Тұлым бидің шоры тауып алып, бидің әйеліне береді. Едігенің шын аты Рахымберді еді. Бала сәл өскен соң, Тоқтамысқа сарайға барғанда, балалар оған Едіге деген ат қояды. Тоқтамыс Едігені сарайда қалдырады. Қенжембай бәрібір Едігені барсакелмес жерге салық жинауға Тоқтамыстан жіберуді сұрайды. Едіге көп әскермен жолға шығады, бірақ та әскерлер жолды көтере алмай кері қайтады. Едіге ғана сапарын әрі қарай жалғастырады. Оның жалғыз досы салт аты еді. Баба Түкті Шашты Әзіз оны желеп-жебеп отырады. Жолда Ақдәу, Қарадәулермен кездеседі, шайқасып жеңеді. Содан кейін Тәуке ханның қызын

алып кері өз еліне қайтады (Бабалар сөзі 370). Міне осындай жыр дастанның желісімен көркем бейнені сомдағандай әсер қалдырады.

Нурлан Далбайдың тағы да бір жұмысы «Дөнен ат» (1993 ж.) — аунап жатқан ат бейнесіндегі қола мүсін. Аттың аунау көрінісін мүсінші жәй сомдамаған тәрізді. Әрбір суретшінің түпкі ойы өзіне ғана белгілі. Бір аунап тұрған ат қайтадан күш қуатты болады. Бұл жерде жылқыны адамға теңеген болуы мүмкін. Мың өліп, мың тірілген қазақпыз ғой. Қазақ жерінде атқа міну және жылқыны бағу мәдениеті ежелден қалыптасқан. Ат қазақтың «Жеті қазынасы» болып табылады. Сондықтан атты киелі санап, оны қастерлеген. Ата-бабамыздың тұрмыс-тіршілік салттары, жауынгерлік дәстүрлері де атпен тығыз байланысты. Аттың тізгінін қолға ұстап, рухтарын көтерген. Айта берсек, атқа байланысты өнегелі, тәрбиелік мәні зор мақал-мәтелдер, даналық сөздер де жеткілікті.

Досмағамбетов Төлеген Сәбитұлы «Ғарыш» (1990 ж.) мүсінін аса шеберлікпен ағаштан ойып жасаған. Қазақстанда әлемдегі ең ірі «Байқоңыр» ғарыш айлағы бар. Қазақстан жерінен алғашқы ғарышкерлер ұшты. Адамзаттың ғарышты игеруі адам өмірін жеңілдетті. Енді аспан әлемі туралы түсініктер қазақтың көптеген ғұрыптарында көрініс табатынына тоқталсақ. «Ғарыш» деп аталатын мүсінде ер мен әйел аспанда бір кемеде бірге ұшып бара жатыр. Еркек пән әйел теңдікте. Ер адам әйелге қорғаныш болса, ал әйел — ер адамға қамқор. Әрқайсысы өзіне тән қасиеттерімен ерекшеленеді. Әлемдегі барлық әлеуметтік-экономикалық, мәдени, саяси өзгерістерге, көптеген қоғамдық мәселелерге екеуі де бірге араласады. Екеуі де бір-бірінсіз өмір сүре алмайды. Екеуі — бір-біріне өмірлік жолдас. Екеуін байланыстыратын және мүсінді толықтырып тұрған бесіктің белағашы тәрізді арқалық.

Төлеген Досмағамбетовтың «Ақын-Сара» (1993 ж.), «Шоқан Уәлиханов»

(1999 ж.) жұмыстары — ұлы тарихи тұлға мүсіндері. «Ақын-Сара» әлеуметтік тауқыметті басынан талай кешкен қазақтың ақын, күйші, айтыскер қызы. Ол — қазақтың арман тілегін, мұң қайғысын поэзиялық тілмен жеткізе білген тұлға. Халықтың алдында беделі зор, елдің махаббатына ие болған. Мүсінде көзінен қиындықпен күресе білетін, қайтпас қайсар, батыл, бірақ жаны нәзік, үкілі тақия киген жас қыздың бейнесін көреміз. Сонымен қатар ерлік пен даналық тән аса инабатты қазақ қызын бірден аңғаруға болады. «Шоқан Уәлиханов» (1999 ж.) қола мүсінінде қазақ елінің тарихын, ауыз дебиетін, этнографиясын зерттеген ғалымы бейнеленген. Ол көшпелі халықтардың өмірі мен мәдениетін зерттеген. Сонымен қатар суретші. Адамның мінез-құлқын бұлжытпай, ішкі сезімін, бет-бейнесін жарық пен көлеңкені, пропорциясын, өлшемдерін сурет техникасы арқылы шебер суреттеп беретін суретші болған. Төлеген Досмағамбетов мүсінді тастан қашап жасалған балбал тастың үстіңдегі отырыспен бейнелейді. Уәлиханов мүсінде бір қолында қауырсын тәрізді қаламмен жазу үстінде отыр. Екінші қолын жоғары көтеріп артқа сілтеп тұрғаны өткен тарихымызды көрсетіп тұрғандай әсер қалдырады. Басын тік ұстап және бір аяқты алға созып тұру өзінің мақсаты бар айқын ұмтылысты бейнелейді.

Самат Нұрсапаевтың «Күту» (1991ж.) мүсіні — қазақ әйелінің қалың ойда бір нәрсені немесе біреуді күту көрінісі. Әйел қалың ойда күтіп отыр. Күту — бұл үлкен сезім, яғни ықтималды жағдайдың күтілетін нәтижесі. Қазақ әр нәрседен жақсылық күтеді. Үміт сенімнен туындайды. Қазақ «үмітсіз — шайтан» деп әр нәрседен үміт күткен. Ал үмітсіздік үнсіз жұтатын тұңғыық іспетті. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.): «Осындай жағдайда бір құлдың жүрегінде үрей мен үміт бар болса, Алла үміт еткен нәрсесін міндетті түрде беріп, қорыққанынан сақтайды» (Садырханов, 2021)

Нұрсапаев Самат Ысмайылұлының «Көшпенділер» (1991 ж.) туындысы – көшпелі өмір салтын ұстанған және де бүкіл Еуразия даласын мекендеген тайпалар туралы мүсін. Мүсіннің ерекшелігі — балбал тас сияқты домалақ тас. Мүсінде көшпелі халықтың өмір тіршілігінің тылсым дүниесі сақталған тәрізді. Малдас құрып қолындағы кесесімен шайын ішіп отырған қария. Өмірдің талай қиындығын артта қалдырған көпті көрген, өмірлік тәжірибесі мол қадірлі ақсақалдың айтар ақылы көп. Көшпенді қазақтың қарапайым тұрмыс тіршілігін бастан кешкен қария туралы мүсін.

Кеңес одақ ыдырағаннан кейін де қазақстандық суретшілер бейнелеу өнердің барлық түрімен айналасып өз шығармаларын ары қарай одан ары жалғастыра берді. Жоғарыда аталғандар тек елге белгілі болған суретшілер мен мүсіншілердің жартысы ғана. Барлық суретшілердің шығармаларында ұлттық рух сезіледі. Ұлттық рух адамның өзін-өзі кемелдендіретін, жігерлендіретін, жетілдіретін патриоттық бастамамен ж не бағытпен етене аралас (Молдабеков 76). Ал ұлттық рух бар жерде рухани жаңару күш алады. Мұстафа Шоқай айтқандай, ұлттық рухсыз ұлттық тәуелсіздік болмайды. «Ұлттық рухсыз ұлт тәуелсіздігі болуы мүмкін бе? Тарих ондайды көрген жоқ та, білмейді де. Ұлт азаттығы — ұлттық рухтың нәтижесі. Ал ұлттық рухтың өзі ұлт азаттығы мен тәуелсіздігі аясында өсіп дамиды, жеміс береді» (Шоқай 305). Ұлттық рухтың жетілуінде қоғамның әр мүшесінің сұлулық сезімдерінің дұрыс қалыптасуы маңызды. Өнер — бұл субъектінің өмір әлемін эстетикалық игеру қабілетімен, шығармашылық қиял ресурстарына сүйене отырып, оны бейнелі-символдық түрде жаңғыртуымен байланысты мәдениеттің бір түрі. «Архитектура, сұлу сурет (живопись), скульптура сықылды пластика искусствосы адамның көру сезімін сиқырлап барып, жанда сұлулық

толқындарын тугызады...Сұлулық сезімдері адамның дұрыс, сау ләззат іздеуіне, сұлу нәрсені сүюіне, көріксіз нәрседен жиренуіне, хатта жақсылыққа ұмтылып, жауыздықтан тыйылуына көп көмек көрсетеді» (Жұмабаев 151). Сондықтан да ХХ ғасырдың 90 жылдарындағы қазақ суретшілерінің шығармашылығының орыны бөлек.

Нәтижелер

- ХХ ғасырдың соңғы он жылында Қазақстанның тек бір мақсаты болды — ол елде дұрыс саясат жүргізу және тәуелсіздікті нығайту. Сонымен қатар бұл кезде ел экономикалық және саяси дағдарысты басынан өткеріп жатқан еді. Ал өнер майталмандары еркіндіктің жаңа әсерлерін сезінді. КСРО-ның тұйық жабық кеңістігінен шығып, еркіндікті айшықтау өнердің әртүрлі салаларында әртүрлі көрініспен қылаң берді.

- Жоғарыда талданған туындылар елге белгілі болған суретшілер мен мүсіншілердің жартысына жуығының шығармашылығы ғана. Барлық туындылардан ұлттық рух сезіледі.

- Кескіндеме де, мүсіндеу өнері де ұлттық құндылықтарды жаңа тәсілдермен жаңғыртуға ұмтылғаны байқалады.

Сонымен қатар жоғарыда аталған суретшілер мен мүсіншілер ұлт болмысының айырықша белгілерін, салт-дәстүрі мен салт-санасын, әдет-ғұрпы мен ерекше жаратылысын суреттей білгені анықталды.

Қазақ суретшілерінің кәсіби деңгейіне, дүниеге көзқарастарын еркін жеткізе алатынына олардың шығармашылықтары дәлел бола алды.

Отандық суретшілердің шығармаларынан шыңайылықпен бірге сыни көзқарастардың өз деңгейінде қалыптасуын көруге болады.

Ұлттық құндылықтарды дәріптеу арқылы болашақ ұрпақ бойына қазақи болмысты, ерекшелікті сіңіру

әрқайсымыздың міндетіміз деген пікірдеміз. Осы міндетті орындауда жоғарыда аталған суретшілердің шығармашылықтары үлкен үлесін қосты деуге болады.

Негізгі тұжырымдар

Зерттеу барысында келесі ғылыми нәтижелер әзірленді және тұжырымдалды:

-Тәуелсіздік алған кезеңде қазақстандық суретшілердің кескіндеме мен мүсін өнеріндегі ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға ұмтылысы анықталды; Яғни суретшілердің шығармаларынан ежелгі түркі әлемнен тарихы сыр шерту (А.Аканаев), тарихы және ұлы тұлғаларды (К.Муллашев және Ж.Қайрамбаев, (Т.Досмағамбетов) бейнелеу арқылы ұлттық құндылықтарды дәріптеді.

Суретшілердің шығармашылығында ұлттық мәдениет ерекшеліктерін бейнелейтін тақырыптарды таңдағаны айқындалды;

-оған дәлел суретшілердің шығармашылығында қазақи тұрмыс тіршіліктің тыныштығы мен береке бірлігін, дала өмірін, ұлттық болмыс (С.Айтпаев), көшпенді халқының көшіп-қонуы мәселелерін қозғаса (Е.Төлепбаев және С.Нұрсапаев), ал бақсылық пен мифтік тылсым күштің (Б.Бапишев), ата баба және рухтар байланысын (Б.Абишев), қазақтардың дәстүрлі мәдениетіндегі түркі рулық таңбаларды пайдалану (А.Сыдыханов), тарихи тұлғалар (Т.Досмағамбетов) мен батырларды жырлау (Н.Далбай) сияқты көріністер мен тұлғаларын сомдау арқылы ұлттық мәдениетін дәріптейтін тақырыптар кездеседі.

Суретшілер мен мүсіншілер өз шығармашылықтары арқылы қазақстандықтардың рухани дамуына үлес қосқаны зерделенді;

Сұлулықты, әдемілікті бейнелеу арқылы (А.Ғалымбаева, С.Нұрсапаев, Б.Табиев) ұрпақтың рухани бәйтерегі болып табылады, оларға эстетикалық

тәлім тәрбие беруге үлкен роль атқарды.

-суретшілердің бейнелеу өнеріне тың ізденіспен, қазақи болмысты батыстық жаңа сипаттағы ағымдардың әдіснамасын пайдаланып, ерекше тәсілмен бейнелегендері анықталды.

Ана мен бала және отбасы кескіндемеде (Б.Табиев және Ш.Сариев), жады кеңістік және ғарыш (Т.Досмағамбетов, Е.Мергенов) тақырыбындағы мүсіндері жаңа сипаттағы ерекше жасалған жұмыстарымен дәлел бола алады.

Қорытынды

XX ғасырдың тоқсаншы жылдар Қазақстан мәдениет үшін қиын кезең. Мәдениет саласы бұрынғы кеңес одағындағы қаржыландыру жүйе бойынша өмір сүрді. Сонда да мәдениет саласы көптеген қиындықтарды басынан өткерседе өз болмысын, маңыздылығын ешқашан жоғалтпады. Бұл мақалада егемендік алғаннан кейінгі оң жылдықта қазақстандық суретшілердің кескіндеме және мүсін шығармаларына эмпирикалық әдіспен мәдениеттанулық талдау әрекет жасалды. Суретшілердің және мүсіншілердің шығармасындағы негізгі ой түйін түсінуге, терең үңілуге олардың мазмұнды, күрделі шығармаларын оны бейнелеуші құралдары мен түстермен түсіндіруге тырыстық. Суретшілер өнер туындыларын жасау арқылы өздері бейнелейтін әлеммен үйлеседі және бейнелеу өнердің мазмұнды шығармашылық жасау арқылы философиялық мәселелерді көтергенің байқалады. Сонымен қатар бейнелеу өнердің негізгі тақырыптарының бірі «адам — қоршаған орта — қоғам» мәселесі болғаның аңғарылады. Суретшілер негізгі ойын қияли шешімдер арқылы шығармашылыққа айналдырып сыртқы ортаға диалогқа шығарған. Біздің ойымызша суретшілер өнер арқылы ой еркіндікке ие болды. Суретшілер қазақ жеріндегі, даласындағы болмысты басқа

леппен, еркін ойлы шығармашылықпен түсіндіруге тырысып көптеген жаңа бағыттағы туындылар жасады. Бейнелеу өнерінің осы кезеңдегі туындылары жас ұрпақтың бойына ұлттық рухты сіңіріп,

олардың сұлулық сезімін қалыптастыруда да маңызды рөл атқарған. Сонымен қатар суретшілердің шығармашылық туындылар шындықтың көркем көрінісі бола отырып, адамның рухани дамуына көмектескенен сенімдіміз.

Авторлардың үлесі:

Б. Захай – мәтіннің теориялық бөлігін қалыптастыру, дереккөздермен жұмыс және алынған мәліметтерді интерпретациялау. Материалды талдау және жүйелеу, зерттеудің практикалық бөлігін орындау.

Г. А. Адаева – зерттеу тұжырымдамасын анықтау, міндеттер ауқымын анықтау және зерттеу әдістемесін әзірлеу. Негізгі мәтінді, аңдатпа мәтінін ғылыми редакциялау, кеңес беру және ғылыми жетекшілік ету.

Вклад авторов:

Б. Захай – формирование теоретической части текста, работа с источниками и интерпретация полученных данных. Анализ и систематизация материала, исполнение практической части исследования.

Г. А. Адаева – определение концепции исследования, выявление круга задач и разработка методологии исследования. Научное редактирование основного текста, текста аннотации, консультирование и научное руководство.

Authors contribution:

B. Zakhay – formation of the theoretical part of the text, work with sources and interpretation of the data obtained. Analysis and systematization of the material, execution of the practical part of the study.

G. Adayeva – defining the research concept, identifying the scope of tasks and developing research methodology. Scientific editing of the main text, abstract text, consulting and scientific guidance.

Деректер тізімі:

Абдуллина, Наргиз, и Абишева Алия. «Қазақ мәдениеті рухани құндылықтарының трансформациялануы: дәстүрден қазіргі күнге дейін». *ҚазҰУ Хабаршысы*, №4 (66), 2018, бб. 68–77. <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/download/911/876/>

Ахметжанов, Қуат. «Жарасым мен қарсылық сыры». *Парасат*, №3, 1996, бб.19–20.

Ахметова, Элмира. «Основные направления развития скульптуры Казахстана второй половины XX-начала XXI века». *Автореферат*, Санкт-Петербург, 1996, с.16

Жұмабаев, Мағжан. «Педагогика», Алматы, Marfu Press, 2023,

Золотарева, Лариса. «Развитие художественного и художественно-педагогического образования в Казахстане», *Вестник Карагандинского университета*, № 2(58), 2010, бб. 1–12. <https://pedagogy-vestnik.ksu.kz/>

Ижанов, Байқоңыр. Наследие Марата Айнекова, *Научный Татарстан*, Гуманитарные науки, Казань, №2, 2018, бб. 70–74.

Көпейұлы, Мәшһүр. *Қазақ шежіресі*. 2-ші басылым, Қазақ этнографиясының кітапханасы, 32 том, Астана, Алтын кітап, 2007.

Қозыбаев, Манаш, және т.б. *Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін)*, Бес томдық, 5-том, Алматы, Атамұра, 2010.

Масалимова, Алия, и Рамазанова Бану. «Индустрия культуры» в общественном сознании Республика Казахстан». *Вестник КазНУ*, №2 (56), 2016, с. 181–186. <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/download/437/420/>

Молдабеков, Жангали. «Ұлттық рухтың қазақтанымдық тәлімі». *ҚазҰУ хабаршысы*, № 1 (34), 2010, бб. 76–80. <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/874>

Садырханов, Жұманазар. «Үмітсіз шайтан ғана». <https://muslim.kz/article/umitsiz-shayitan-gana>. Қаралған уақыты: 15.02.2023

Тасмағамбетов, Иманғали, және т.б. «*Батырлар жыры. Бабалар сөзі*», Жүз томдық, 39 том, Астана, Фолиант, 2006,

Труспекова, Халима. «Постмодернистские тенденции в искусстве Казахстане». *Вестник КазНУ* №1 (34), 2010, с. 201–204. <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/892/857>.

Шайгозова Жанерке, және т.б. «Дверь юрты как знаковая система». *Journal of Philosophy, Culture & Political Science*. 2022, Vol. 81, Issue 3, с. 15–27. DOI 10.26577/jrscp.2022.v81.i3.02

Шоқай, Мұстафа. «Таңдамалы шығармалар. Үш томдық», 1 том, Алматы, Қайнар, 2007.

Tolep, Dana, and Massalimova Aliya. «Reflection of Feminism in the Arts of Modern Kazakhstani Painters». *KAZNU Journals Al-Farabi*, №2 (76), 2021, pp. 71–76. DOI 10.26577/jpep.2021.v76.i2.07

References

Abdullina, Nargiz, i Abisheva Aliya. «Қазақ мәдениyeti rukhani қүндылықтарының трансформациялануы: дәстүрден қазіргі күнге дейін» [«Transformation of spiritual values of Kazakh culture: from tradition to modern day».] *Kazakh National University Bulletin*, no. 4 (66), 2018, pp. 68–77. <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/download/911/876/> (in Kazakh)

Akhmetzhanov, Қуат. «Zharasym men қарсылық syry» Akhmetzhanov [«Harmony and Contradiction».] *Parasat*, no. 3, 1996, pp. 19–20. (in Kazakh)

Akhmetova, Elmira. «Osnovnyye napravleniya razvitiya skulptury Kazakhstana vtoroy poloviny KHKH-nachala XXI veka» [«The main directions of development of sculpture in Kazakhstan in the second half of the XX-beginning of the XXI century.»] *Abstract Thesis*, St. Petersburg, 2015, p.16, (In Russian)

Zhymabayev, Мағжан. *Pedagogika [Pedagogy.]* Almaty, Marfu Press, 2023 (in Kazakh)

Zolotareva, Larisa. «Razvitiye khudozhestvennogo i khudozhestvenno-pedagogicheskogo obrazovaniya v Kazakhstane» [«The development of art and art-pedagogical education in Kazakhstan.»] *Bulletin of Karaganda University*, no. 2(58), 2010, pp. 1–12. <https://pedagogy-vestnik.ksu.kz/> (in Russian)

Izhanov, Байқоңыр. «Naslediye Marata Aynekova» [«Legacy of Marat Ainekov.»] *Scientific Tatarstan*, Humanities, Kazan. no. 2, 2018, pp. 70–74 (in Russian)

Көпееұлы, Мәшһүр. *Қазақ shezhiresi* [Genealogical tree of the Kazakhs.] Astana, Altyn Kitap, 2007. (in Kazakh)

Kozybaev, Manash, et al. *Қазақстан тарихы (көне заманнан бығынге дейін)* [History of Kazakhstan.] Volume 5, Almaty, Atamura, 2010. (In Kazakh)

Massalimova, Aliya, and Ramazanova Banu. «Cultural Industry in the Public Consciousness of the Republic of Kazakhstan». *Kazakh National University Bulletin*, no.2 (56), 2016, <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/download/437/420/>

- Moldabekov, Zhangali. «Ұлттық рухтың қазақтанымдық тәлімі» [»The Kazakh doctrine of the national spirit.«] *Kazakh National University Bulletin*. no. 1 (34), 2010, pp. 76–80. <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/874> (In Kazakh)
- Sadyrkhanov, Zhұmanazar. «Үmitsiz shaytan ғана» [«Hopelessness is inhumanity.»] <https://muslim.kz/article/umitsiz-shayitan-gana> Accessed.15 february 2023 (in Kazakh)
- Tasmaғambetov, Imanғali, zhәне t.b. *Batylar zhyry. Babalar sözi [Heroic epic. Words of the ancestors.]* Volume 39, Astana: Folio, 2006. (In Kazakh)
- Truspekova, Khalima. «Postmodernistskiye tendentsii v iskusstve Kazakhstane» [«Postmodern trends in Kazakhstan.»] *Kazakh National University Bulletin*. no. 1 (34), 2010, pp.201-204 (in Russian)
- Shaygozova Zhanerke, zhәне t.b. «Dver yurty kak znakovaya sistema» [«The Yurt Door as a Symbolic System and Cultural Code.»] *Kazakh National University Bulletin*, no.3, 2022, pp. 15–27. <https://elibrary.kaznu.kz/wp-content/uploads/2023/02/3-fkp.pdf> (in Kazakh)
- Шоқай, Мұстафа. *Таңдамалы шығармалар [Selected Works]*. I volume, Almaty, Kainar, 2007. (In Kazakh)
- Tolep, Dana, and Massalimova. Aliya. «Reflection of Feminism in the Arts of Modern Kazakhstani Painters». *KAZNU Journals Al-Farabi*, №2 (76), 2021, pp. 71–76. DOI 10.26577/jrep.2021.v76.i2.07

Бибигуль Захай

Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева
(Астана, Казахстан)

Гульнар Адаева

Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева
(Астана, Казахстан)

**КАЗАХСКОЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО В КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ:
90-Е ГОДЫ XX ВЕКА**

Аннотация. Статья посвящена культурологическому анализу творчества казахстанских художников первых десяти лет после распада Советского Союза. Последние десять лет XX века были переломными в культуре Казахстана. Проведен контент-анализ работ отечественных исследований, связанных с казахским изобразительным искусством этого периода, проанализированы актуальные темы в творчестве художников. Было выявлено, что в этой области культуры наметилась положительная тенденция к сохранению духовной идентичности нации, к отображению его менталитета и ценностей. Показано, что художники стали проявлять больший интерес к культурной самобытности нации и поиску новых способов ее изображения. Подтверждено, что эта тенденция является положительным следствием политики государства, уделявшей особое внимание казахской национальной культуре в первые годы независимости.

Целью статьи является культурологический анализ работ художников Казахстана в первые годы обретения суверенитета. В своих произведениях живописцы С. Айтпаев, А. Аканаев, Б. Табиев, Е. Тулепбай, Г. Маданов, скульптора Т. Досмагамбетов, Б. Абишев, Н. Далбай, и другие отражают национальный менталитет и идентичность, национальный характер и традиции в контексте специфики казахской культуры. Сюжетный ряд упомянутых художников включает такие темы, как «человек и природа», «внутренний мир человека», «особенности бытия духовной и материальной культуры».

В статье проводится структурно-семантический анализ тематики и способов репрезентации казахской живописи и скульптуры конца XX века, с использованием метода аналогии определяются их общие черты, основанные на национальном мировоззрении и соответствующие национальному самосознанию. Кроме того, был произведен сравнительный анализ с тенденциями в мировом искусстве живописи и скульптуры, изучены сходства и особенности. Выявлена роль изобразительного искусства в казахской духовной культуре в этот период и его влияние на дальнейшее развитие.

Ключевые слова: суверенитет, национальная культура, казахское изобразительное искусство, традиции, живопись, скульптура, национальное мировоззрение, человек, национальная идентичность.

Благодарности: Авторы выражают благодарность редакции «Central Asian Journal of Art Studies», а также анонимным рецензентам за внимание и интерес к исследованию, а также за помощь в подготовке статьи к публикации.

Для цитирования: Захай, Бибигуль, и Гульнар Адаева. «Казахское изобразительное искусство в культурологическом дискурсе: 90-е годы XX века». *Central Asian Journal of Art Studies*, т. 9, №1, 2024, с. 227–245. DOI: 10.47940/cajas.v9i1.826

Авторы прочитали и одобрили окончательный вариант рукописи и заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Bibigul Zakhay

L.N. Gumilyov Eurasian National University
(Astana, Kazakhstan)

Gulnar Adayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University
(Astana, Kazakhstan)

KAZAKH FINE ART IN CULTURAL DISCOURSE: 90'S OF THE XX CENTURY

Abstract. The article is devoted to the cultural analysis of the work of Kazakh artists in the first decade after the collapse of the Soviet Union. The last ten years of the XX century were a turning point in the culture of Kazakhstan. A content analysis of the works of domestic researchers related to the Kazakh Fine Arts of this period was carried out, current topics in the work of artists were analyzed. It was revealed that in this area of culture there have been a positive trend towards preserving the spiritual identity of the nation, towards displaying its mentality and values. It is shown that the artists began to show more interest in the cultural identity of the nation and the search for new ways of depicting it. It is confirmed that this trend is a positive consequence of the state policy, which paid special attention to the Kazakh national culture in the first years of Independence.

The purpose of the article is to conduct a cultural analysis of the works of Kazakhstani artists during the initial years of gaining sovereignty. In their works, artists S. Aitpaev, A. Akanaev, B. Tabiev, E. Tulepbay, G. Madanov, N. Dalbay, T. Dosmagambetov, B. Abishev, and others reflect the national mentality, identity, national character and traditions within the specific context of Kazakh culture. The storyline of the mentioned artists includes themes such as «man and nature», «the inner world of man», «features of the existence of spiritual and material culture».

The article provides a structural and semantic analysis of the themes and ways of representing Kazakh painting and sculpture of the late XX century, using the analogy method to determine their common features based on the national worldview and corresponding to national self-consciousness. In addition, a comparative analysis was made with trends in the world art of painting and sculpture, similarities and features were studied. The role of Fine Arts in the Kazakh spiritual culture during this period and its influence on further development is revealed.

Keywords: sovereignty, national culture, Kazakh fine arts, traditions, painting, sculpture, national worldview, man, national identity.

Acknowledgments: The authors express their gratitude to anonymous reviewers for their attention and interest to the study, and for the help in preparing the article for publication.

Cite: Zakhay, Bibigul, and Gulnar Adayeva. «Kazakh Fine Art in Cultural Discourse: 90's of the 19th Century.» *Central Asian Journal of Art Studies*, vol. 9, no. 1, 2024, pp. 227–245. DOI:10.47940/cajas.v9i1.826

The authors have carefully reviewed and approved the final version of the manuscript and declare no conflicts of interest.

Авторлар туралы мәлімет:

Захай Бибігүл – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің философия кафедрасының мәдениеттану мамандығының 3 курс PhD докторанты (Астана, Қазақстан)

Адаева Гүлнар Аманбековна – философия ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің философия кафедрасының доценті (Астана, Қазақстан)

Сведения об авторах:

Захай Бибигуль – докторант культурологии 3 курса PhD, кафедра философии, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Астана, Казакстан)

ORCID ID: 0000-0001-9604-0469

E-mail: bibi.z@mail.ru

Адаева Гүлнар Аманбековна – к.ф.н., доцент кафедры философии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан)

ORCID ID: 0000-0001-8537-3567

E-mail: kumaen@mail.ru

Information about the authors:

Zakhai Bibigul – Ph.D. student, department of Philosophy, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)

Adayeva Gulnar Amanbekovna – candidate of philosophical sciences, Department of Philosophy, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)